

A valláspedagógia alapkérdései.

Irta: Csiki Gábor.

(Folytatás és vége).

A tekintélyen alapuló törvények, kívülről jövő parancsolatok alázatos, pontos teljesítése a gyermeknek elismerést, dicséretet szerez. Ilyenkor elégedettnek, boldognak érzi magát. Az elismerő, dicsérő tekintéllyel szemben bizalommal van.

Vegyük ezt egyházi vonatkozásban. Az egyház legyen az elismerő dicsérő tekintély. Ez esetben az említett érzelmek az illetők szempontjából vallásosnak mondhatók. Az egyház a maga berendezettségében, törvényeiben, intézményeiben, a gyermek előtt az isteni törvény képviselője, adója és őre. Ha tehát az egyház őt elismeri, boldog viszonyban érzi magát Istennel s a félelemből folyó engedelmesség szeretetből eredővé kezd válni. Ha pedig ennek ellenkezője történik, a bűnösség érzése szállja meg a gyermeket.

E kor egyik jellemző vonása a vallási formalizmus. Mikor a gyermek betaglalódik a családi körbe, részese lesz a családi kultusközösségnek. Erről már szoltunk. E kör kitágulásával az egyházi közösségnek is tagja lesz s gyakorolja annak előírt vallási cselekvényeit. Az előírt formákat, melyeket az egyházban mindenkinek követnie kell, mint föltétlen hatalom, az egyház sanctionálja. Az üdvösség az előírt formai cselekvények részletekig menő, pontos megtartásától függ. Érthető tehát a közért, mint föltétlen értékért való önfeláldozó lelkesülés minden példája. Nagyrabecsüljük e lelkesülést. Bámulathá ejt a középkori lovag önmegtagadó heroizmusa, de itt még sem állhatunk meg. A *societas* ne akarja elnyelni az individuumot, mert hisz, amint már kifejtettük, az egyén nem így, hanem sajátosságának megtartásával és egyéni erejének érvényesítésével, ép a köz haladására való tekintettel, *jobb én-jében* adott sajátos isteni célgondolatának kiélésével szolgálja igazán a közt, mellyel neki egy célja van: Isten országa.

Az értelmi fejlődés folytán az ifjúban mind erősebbé válik a kritikai hajlam. Kísérletezéseim igazolták, hogy a VII. és VIII-ik osztályos, sőt VI-ik osztályos középiskolai növendék nem elégszik meg általános, dogmai tételek betanulásával, meghatározott módon történő bizonyításával s az így származó eredmények levonásával.

Azokat, jóllehet előbb feltétlen értékűek és csorbíthatatlanok voltak előtte, most kritizálja, mérlegeli s nem ritka eset, hogy realis tények módjára ítélvén azokat, profán véleményt nyilvánít.

3. Az ész jelentkezésére van itt szükség (értelem, ész : Schneller), mely megszünteti ez állapotot s tiszta látást és ítéletet eredményez. Megérti az emberi szellem fejlődő menetét s abban ma érthetetlennek látszó dogmák szerepét és jelentőségét is.

A vallásosság csak e felső fokon lesz igazán vallásossá: Istennel való egységünk mély érzése, mely egész lényünket áthatja. E boldog érzés őszinte megnyilvánulása az őszinte kultusz: imaélet, szeretet. Ez az élet a személyiség, a valláserkölcsi jellem élete. Ezt tüztük ki nevelési célul.

A lelki élet helyes önkifejlése tehát szükségképen vallás-erkölcsi jellemhez vezet. Nem elérhetetlen, természetfölötti cél ez, hanem olyan, amelyre a lélek fejlődése folyamán a legmagasabb pontnál szükségképen eljut. A vallásos nevelés, sőt általában a nevelés feladata az, hogy a gyermeket a lelki élet kezdetleges, alsó fokáról (érzéki én), a középfokon (történeti én) át, annak segítségével (a történeti én megtöri az érzéki ént, viszont a történeti éniség egyént elnyelő zsarnoksága felébreszti az egyéni önérték tudatát), a természetes fejlődés menetén felemeljük a *valláserkölcsi jellem* ideális magaslátára úgy, hogy a nevelendő ismerje föl az eszményben önmagának tökéletes képét. Az érzéki értékelés egoizmusával szemben rá kell nevelni a gyermeket, hogy másban ne lásson csupán eszközt érzéki vágyai kielégítésére, hanem tekintsen mindenkit önértékű személyiségnek s magával szemben ismerje el szolgálatával a societásnak, az ugynevezett történeti hatalomnak értékét. De itt nem állunk meg. Mikor a societas a tekintély elve alapján érvényesül az előbb érzéki vágyaival szemben tekintélyt nem ismerő gyermek felett, mikor a közt minden érték hordozójának s magát rideg, akár nélkülözhető eszköznek tartja, akár önértékessége tudatára ébresztjük, hogy ne tekintse magát más, akár a societas rideg eszközének, magával szemben a csak fejlődő societast absolut érték adaequat hordozójának. Fel kell ébresztenünk benne az istenfiúságnak azt a subjective boldog, obiective másokat boldogító tudatát, hogy ő és minden egyes és *társadalmi én* (egyház, állam) az egész emberiség fenmaradása és tökéletesebülése érdekében az ezt biztosító Isten által teremtett s így saját

tos hivatással, isteni célgondolattal bíró önértékű személyiség. E cél elérésének módjáról az itt adott rövid lélektani alapvetés segítségével fogunk szólni. Szólni fogunk a nevelői vallásitanítás anyagáról, az anyag beosztásáról és feldolgozásáról.

II. A vallásitanítás anyaga.

Nevelési célunk a *vallás erkölcsi jellem, személyiség*. Minthogy pedig e cél, mint eszmény, amint már kifejtettük, a kereszttségben, közelebből: Jézus személyében nyert egykor megvalósulást, a tanítás anyagának középpontja Jézus személye és pedig nemcsak a keresztény vallásos nevelés, hanem általában a nevelés számára is. A kereszténységet megelőző kor „paidagogos eis ton Kriston“-nak látszik s mindazok a törekvések, melyek egy feltétlen értékben való megnyugvásra, boldogságra, boldogításra s így az egyes ember s az egész emberi társadalom tökélyére irányultak: Jézusban és az általa hirdetett országban nyernek még csak értelmet, erőt és teljesülést.¹ Az őt követő kor pedig nem más, mint az ő személyisége és tanítása elvi, teremtő erejének érvényesülése a fejlődés menetében.

Nevelési célunk, a *jézusi személyiség* a szellemi fejlődés menetén a különböző korokban különböző mértékben és formában nyert megvalósulást s minthogy az emberiség szellemi fejlődésével a gyermek szellemi fejlődése egybeesik, a jézusi elvnek különböző korokban való fokozatos megvalósulása, úgy látszik, hogy a vallásitanítás anyagának leghelyesebb rendszerét adja. A modern paedagogia által annyira hangsúlyozott történeti szempont is érvényesül benne.

Jézus fellépése idején az emberiség s tipikusan a zsidó nép az előbb vázolt lelki fejlődésnek első és második stadiuma között, az átmenetnél tartott; még csak gyermekkorát élte. A lelki jelentés számára érzéki képeket keresett, mert csak így tudta azt megérteni és kifejezni. Jézussal fizikai csodákat műveltetett; így akarta őt kiemelni a közönséges, illetve a mindennapi emberek közül. Személyisége körül gazdag mythológiát szőtt, mert csak ily formában érthette meg s fejezhette ki annak igazságait. Az evangéliumokban, Jézus életének leghitelesebb írott forrásaiban e megértés és kifeje-

¹ Schneller: I. m. Teol. Szaklap. I. 1. 43. l.

zésbeli formákban nyilatkozik meg Jézus személyisége. A Jézus által hirdetett s benne megvalósult életelv tanítása s ez elv által való nevelés érdekében az Újtestamentumhoz kell fordulnunk s a már említett okoknál fogva, abban is a synoptikus evangéliumokhoz. De Jézus életkörülményeinek, személyiségének megértése szükségessé teszi ama nép történetének, valóságos és nemzett irodalmának ismeretét is, amelyből származott s amelyben felnőtt. Ebben is (ótest.) a mythologiai elem dominál.

A kereszténység első századait a dogmaalkotás korának nevezhetjük. A művelt osztály, a tudósok a görög és keleti filozofia hatása alatt gondolkoztak. A neoplatonizmus virágkorát élte. Hatása alatt egy, az egész mindenséget felölelő ok és célszerűség hálózatán épült világnézet alakult ki. E világnézetben Jézus személyisége s általában a kereszténység igazságai egy szerves dogmarendszerben symbolizálódtak. Istenről, Krisztusról és a szentlélekről egy szociális kategóriában, az egyházban, mely azokat foglalta magába, kik a dogma rendszere által nyújtott világnézetet magukénak vallották s másnak helyességét s jogát el nem ismerték. Azokat pedig, akik ezt nem vallották, ép dogmái alapján az egyház kiátkozta. A hívők nagy seregének az volt a kötelessége, hogy a dogmákat vallja s az egyháznak, mint e dogmák s így minden érték tulajdonosának feltétlenül engedelmeskedjenek. Ettől függött az egyén értéke és üdvössége. A *történeti éniség* kora volt ez. A köz minden, az egyén semmi, illetve csak eszköz. A köz képviseli az abszolút értéket és hatalmat, az egyén értéke csak relatív, eszköze attól függött, hogy mennyiben nyer elismerést a köztől. Csak ily értékképzet, csak ily világnézet mellett szórhatta a római pápa az anathemákat és interdictumokat. Csak így nőhetett oly nagygyá a középkor fanatikus heroizmusa; csak így lehetett nyolc hadjáratot indítani a szent föld visszafoglalásáért.

Jézus személyisége tehát itt nem mint a szivekben lakozó életelv érvényesült, hanem rideg dogmákba s az azt képviselő socialis kategóriába, az egyházba, mint intézménybe süllyedt, a személyiség elve nem érvényesülhetett.¹

A reformáció Jézus *személyiségét* s általában a keresztény vallás életigazságait kiveszi a rideg dogmarendszerből s azt mint

¹ Gondolj a reformtörekvésekre.

életelvet a szivekben keresi s oda kívánja ültetni.¹ Ennek alapján az egyén önértékét proklamálta. E mellett azonban a societás az egyházat is helyesen értékelte: ideális *személyiség* megvalósulási színhelyének, nélkülözhetetlen eszközének tekintette.

A reformálás Dávid Ferenc által végzett teljes munkát. Dávid Ferenc Jézus személyében felismerte azt az ideális embert, ki életével igazolta tanítását, melynek lényege: betölteni az Atya akaratát. Egy személyiségben megvalósult életelvet mi emberek csak az esetben tudunk emberi charismánk szerint egyéni életünkben érvényre emelni, ha az a személyiség ember, mert ha isten, az embernek kevésbé se lehet reménye arra. Az ember Jézus a mi mesterünk. Csak így van igazi értelme e mondásnak: „Példát adtam nektek, hogy amiképen én cselekedtem, ti is úgy cselekedjetek.“ S csak ez esetben lehet a jézusi személyiség az embernevelés célja.

Amint láttuk, a lelki fejlődés első fokán Jézus személyiségét érzéki képekben, mythologiai beállításban, a második stádiumban dogmarendszerben értették és fejezték ki az emberek. Csak a fejlődés magasabb fokán értették meg azt a maga ideális jelentésében, mint életelvet, mely minden embert valóban Isten gyermekévé s az épülő istenország nélkülözhetetlen s így önértékű, munkás polgárává emel. Láttuk, hogy Jézus személyiségének megértése s kifejezési módja az emberiség szellemi fejlődésével szorosan összefügg. Az emberiség lelki fejlődése pedig, amint már említettük is, egyezik az egyén lelki fejlődésével s ezért ismét hangsúlyozzuk, hogy az említett történeti fejlődés a vallástanítás anyagának helyes rendszerét adja.²

III. A tananyag beosztása.

E cím alatt nem fogunk részleteiben kidolgozott tanmenetet adni. Csak következményeket vonunk le a gyermek lélektanából egy tanmenet készítéséhez. A gyermeki lélek ugyanis szigorúan követeli, hogy természetének megfelelő szellemi táplálékkal lássuk

¹ Az, hogy később a ref., mint egyház maga is dogmai formalismusba süllyedt, e helyen nem lényeges.

² E nézet elvi fontosságát népkolai vallástanításunk újabb tanterve is hangsúlyozza. Főtanácsi Jk. 1914. 85. l.

el. A gyermek vallási fejlődése a történelemben is szemlélhető, épen ezért az anyag beosztásánál a történeti szempont kell, hogy irányadó legyen. E nézetet osztja ma a modern paedagogia: különösen Paulsen, Pfeiderer, Basserman s nálunk Schneller. A gyermek lelke a természetének meg nem felelő anyagot nem fogadja be s ha mégis arra kényszerítjük, a vallás a legünottabb tárgy lesz a gyermek előtt s az eredmény pedig vallástalanság, egyháztól való elhidegülés.

Általános szabályképen mondjuk ki még e helyen, hogy a tananyag a nevelői szempont alá helyezendő. Amennyiben az anyag csak oktat és nem nevel, nem áll valláserkölcsi jellemnevelés szolgálatában, kiejtendő a vallástanítás anyagának rendszeréből.

1. A gyermeki lélek természetének vizsgálásánál láttuk, hogy az a fejlődés első stadiumában a mesék és mondák világában él. A tárgyakat megszemélyesíti. A szellemi jelentéseknek, fogalmaknak érzéki képet ad. A térben és időben megjelenő egyes dolgok iránt érdeklődik. Mesék, elbeszélések, könnyebb történetek ragadák meg figyelmét. Még nem általánosít, fogalmi, logikai összefüggést nem keres.

Természetes tehát, hogy a nevelői oktatás mesemondással kezdődik. Pfeiderer minden anya első kötelességévé teszi, hogy mesélni tudjon. A jól megválasztott s kellő elevenséggel mondott mesék már a 3—4 éves gyermeket is személyileg megragadják. A gyermek lelkének az iskolába lépés idején is valósággal éltető tápláléka a mese, előbb az állatmesék, majd a népmesék.

Helyesnek tartunk ez okból minden olyan törekvést, mely a népiskola alsóbb osztályaiban (I. és II-ik oszt.) népmeséket, mondákat, eleven elbeszéléseket kíván adni. A mesék kiválasztásánál mindig szem előtt tartandó a nevelési cél. Bennük egy-egy valláserkölcsi jellem, vagy annak egy-egy vonása kell, hogy megszólaljon. Nem az Isten helyes ismeretére való vezetés tehát a feladat itt, amint azt a dogmatikus vallástanításnál (pl. Kis Áron) látjuk. A gyermeknek erre még nincsenek fogalmai.

Később öszövétségi bibliai történeteket lehet adni, de előbb csakis eleven elbeszélés alakjában, mondhatni népmesei színben. A történeti elbeszélések közti okozati összefüggéssel, fogalmi fejlődés tanításával nem kell nagyon kizozni a gyermeket, mert hisz az még csak a térben és időben megjelenő egyes iránt érdeklődik

s nem általánosít. A történetek helyes megválasztásán fordul meg a siker. Egy-egy valláserkölcsei jellem szólaljon meg bennük. Kain gyilkossága, Jákób rafinériája, — mint újabb tantervünk is kiemeli, — nem hat építően.

A helyesen választott történetek a jelentő ösztön fejlődésével, — mikor a gyermek az egyes jelenségeket egységbe igyekszik foglalni, — önként vezetik rá Isten fogalmára; a hallott, látott személyiségeket egy nagy személyiségbe igyekszik elképzelni. A lelki fejlődéssel lépést tartva, megfelelő vallásos színben, — mint egyszerű, könnyen érthető történet elmondható az egyiptomi élet, a pusztai szervezkedés, patriárkák, bírák, királyok, próféták dolgai. Mikor az újszövetségi történetekre kerül a sor, a gyermek szellemileg már annyira fejlett, hogy az evangéliumokban levő képekben egy embernek, Jézusnak élettörténetét, főbb mozzanataiban meg tudja érteni. Élettörténetének keretében tárgyalhatók, vigyázva az eleve ségre, kerülve az érthetetlen, elvont okoskodást, Jézus tanításai. Arra kell törekedni, hogy Jézus, az igazi életeszmény öntudatlanul is megragadja, lebilincselje a gyermeki lelket; ez pedig csak a léleknek megfelelő külső forma által lehetséges. Bizonyos, hogy itt a gyermek még nem válhat valláserkölcsei jellemmé, de előkészítjük arra.

2. Hosszas átmenet után, a második fokon egy egységes értelmi világkép kezd kialakulni a gyermek lelkében. Most már nem annyira a tér és időben megjelenő egyesek iránt érdeklődik, mint a fogalom, az általános, a törvény iránt. A hallottak és tanultak közt okozati összefüggést keres. A logikus gondolkozás kezd érvényesülni s általa egy cél- és okviszony hálózatán épült világképet alkot magának, amelybe egész környezete beletartozik. A család fogalma haza, egyház fogalmává tágul. S a gyermek a societásba betaglálja magát. Törvényeit magára nézve föltétlen érvényűnek tartja. Itt kezdődik a gyermek hőskora, mint láttuk, a *történeti éniség* ideje. A societás minden, az egyén eszköz.

A tanítás anyagát illetőleg is a történet korának nevezzük e kort. Egyháztörténetet kell tanítanunk. Különös figyelem fordítandó az egyháznak, mint societásnak kialakulására s a kereszténység hőskorára.¹ Álljon az ifjú előtt a vallásos közösség, az egyház a

¹ Guizottal az üldözés és a keresztes hadjáratok idejét a keresztény egyház hőskorának nevezzük.

maga szervezettségében, de úgy, mint amelyet személyiségek alkotnak s amelynek ő is értékes szerve. Ezért az volna kívánatos, hogy a tárgyat személyiségek jellemrajzában dolgozzuk fel. A reformtörekvések is megvilágítandók, mert azt az ifjú már meg tudja érteni. A reformatió s különösen Dávid Ferenc reformatiója, az anyag rendszerénél kifejtett oknál fogva, leghelyesebben választott anyag a személyiség magaslatára való emelésre. Egyházunk története legalkalmasabb arra is, hogy vele az igazságért sokat szenvedett, a tiszta evangéliumi eszmét valló és hirdető unitárius egyházunknak legjobb tehetségük szerint munkáló híveket neveljünk.

Egyháztörténet után hittant és erkölctant kell adni. Előbb hittant és azután erkölctant. A hittannal kapcsolatosan szükségesnek látszik egy áttekintő vallástörténeti tájékoztatás is.

Most, mikor az ifjú szellemileg annyira fejlett, hogy önálló ítéletet tud mondani, a tanultak alapján összeállítandó az életeresemény, Jézus személyisége, a *valláserkölcsi jellem*. Megállapítandók e személyiség örökvonásai, kifejtendő tartalmi szempontból s ennek alapján megvilágítandók a hit körébe vágó kardinalis kérdések, szociális életünk fontos kérdései, a szellemi áramlatok s társadalmi mozgalmak.¹ Vigyáznunk kell, hogy mindebben az ifjúnak aktív szerepet juttassunk, mert csak így nyer öntudatos unitárius hitet, világnézetet. Egy áttekintő vallástörténet feladata az, hogy általa világossá váljék Schnellernek általunk is elfogadott s már egyszer idézett hite: ... mindazok a törekvések, melyek egy feltétlen értékben való megnyugvásra, boldogságra, boldogításra s így az egyes ember és emberi társadalom tökélyére irányultak, Jézus Kr.-ban és az általa hirdetett országban nyernek még csak értelmet, erőt és teljesülést.

A keresztény erkölctan feladata az, hogy a keresztény eszményből, mint életcélből levonja azokat a morális elveket, törvényeket, melyek az idők végtelenségéig az emberre a feltétlen kötelezés erejével bírnak s melyek az egyén és a társadalom tökéletességét s ez alapon való igaz boldogságát biztosítják. A történelem a multa vonatkozóan mutatja, hogy miképp érvényesült a Jézusi életelv, az erkölctannak a jelenre vonatkozóan kell megmutatnia,

¹ Ezt ma különösen Hartmann és Baumgarten sürgetik. Lásd különben a Prof. Szemle XXV. évf. 352. l.-t. („A mai kor és a vallástanítás“ Szabó Józseftől.)

hogy mikép érvényesül és miképen kellene érvényesülnie egyéni és társadalmi életünk különböző eseteiben.

Ez volna a tárgy beosztása, de annak is csak egyik ága. A másik, hogy mikép kellene a vallástan anyagát a többi tárgyak közé beosztani, részletkérdés, nem tartozik szorosan ide.

Mint jeleztük is, nem iskolai beosztást, kidolgozott tanmenetet adunk. Csak egy elvet nyertünk. melynek alapján, — véleményünk szerint — helyes, a gyermek lelki világának megfelelő s azt tökéletesítő tanmenetet készíthetünk. Egy tanmenet készítésével oly iskolai szempontok érvényesülnek, melyek egy és más tekintetben tán módosítást is követelnek.

A legtöbb gyermek p. o. nem megy középiskolába, ezért az elemi iskolában s az ezt követő i-méltőben egy egységes vallásos nevelésben kell részesítenünk. Így pl. a gimn. I. és II. oszt.-ban módosított formában adjuk a bibliai történeteket; nem úgy, mint a III. és IV.-ik elemi osztályban. Ugy szintén a gimn. VII.-ik és VIII.-ik oszt.-ban a hit és erkölcsstan más alapon adandó, mint az elemiben. A pszichológiai törvényre mindig vigyáznunk kell. Ezekről most részletesebben szólni nem fogunk. Csak a konfirmációról kívánjuk megjegyezni, hogy annak ideje akkor van, mikor az ifjú magát az egyházba önként betaglálja (16—17. év.) A konfirmálás nem egy könyvnek megtanítása, hanem a tervszerű vallásos nevelés koronája kell, hogy legyen.

IV. A tananyag feldolgozása.

A régi paedagogika jórészt csak e kérdés tárgyalásában merült ki. Szerintünk az anyag átadásának módjára vonatkozó szabályok a már eddig mondottakban elvileg benne foglaltnak. Részletkérdésekbe itt sem bocsátkozunk. Csupán általános következményeket vonunk.

A nevelőnek, e kérdésre vonatkozóan is, első kötelessége ismerni a gyermeki lélek önkifejlésének menetét. Ezen belül törekednie kell, hogy egyenként is megismerje tanítványainak sajátos lelki világát. Élnie kell a divatba jött kísérleti paedagogia segítségével. Amennyiben csak teheti, meg kell vizsgálnia az úgynevezett imponderabiliáknak sajátos természetét s az illető gyermek lelkére gyakorolt hatását. Törekedni kell, hogy megismerje a családot, annak szellemét; tradícióit, szokásait, érzetét s általában azt

a milient, mely a gyermeket körülveszi és befolyásolja. A nevelés csak így lehet individualis, mit a modern paedagogia annyira sürget, és eredményes is.

Az iskolába menés idején a gyermek csak az otthon képzetkörével bir. A tér és idő schemájában él és gondolkodik. A fogalmakat érzéki képekhez köti. A mesék logikátlan világát éli.

A tanító, ha meg akarja ragadni e gyermeki lelket, az apa és az anya nyelvén szóljon hozzá. Az otthon hangján, az otthon képzetkörében beszéljen hozzá. A mesék, mondák, elbeszélések mondásakor legyen ismét gyermek, élje és élvezze át maga is azoknak világát. Előadása legyen élénk, érzékeltető elbeszélés s az elbeszélés által egy-egy vallás-erkölcsi jellem kidomborítása legyen célja és nem valamely elvont, mondjuk teológiai fogalom bizonyítgatása. Az a cél, hogy a gyermek a szereplő jellemnek képzelje magát, vele éljen s nem az, hogy bizonyos, könnyen felejthető fogalmi ismeretet nyerjen. Ezt még nem érti s ezért únja. Az előbbit élvezi. A módszer egyetlen kelléke e fokon az élethű szemléltetés.

A mesék iránti csodás szeretetet a való történet iránti érdeklődés váltja fel; a mythos világát a való történet. Az értelmi fejlődés folytán a gyermek kinő a mesék világából s a tényleges és logikus történet iránt kezd érdeklődni. Egységes értelmi vilásképebe egész környezete beletartozik. Az otthon fogalma a haza, egyház fogalmává tágult. E socialis kategóriák tagjának érzi magát. Azokkal, kik szintén annak keretén belül élnek, solidaritást érez, velük együtt ugyanazon törvények imperatív hatalma alatt élve, alázatos engedelmességgel, önmegtagadó lelkesedéssel szenteli erejét a köznek, mert hisz a köz a feltétlen érték hordozója, maga csak haszontalan szolga s értéke a köznek való szolgálat útján nyert elismerésben van.

Az ifjú betaglalódik az egyházba. Vége tehát a gyermektistentiszteleteknek, fel kell venni a gyülekezet kultuszközösségébe. A tanítás anyaga e fokon (*történeti éniség*), mint már említettük az egyháztörténet. Itt már, egy cél és okviszony hálózatán épült világnézettel bíró ifjúnál, a logikus gondolkodás oly mértékben kezd jelentkezni, hogy nem hiábavaló, sőt szükséges rámutatni az eszmék küzdelmére, a iézusi eszmének a közösségben való érvényesülésére. De a szemléltetést mellőzni most sem szabad. A fogalom, logikus gondolkodás mellett is, nehezen érthető szemlélet nélkül.

Az egyháztörténet tanítása csak úgy lesz nevelő hatású, ha az ifjú előtt megelevenednek azok a nagy személyiségek, kik az egyes korokat áldóan irányították. Jézus, a mátyrok, a kiváló emberek személyiségével való ölekezés szent inspiráció a növendék lelkére. Életet adjunk a történetben, mert csak így ragadjuk meg a növendéket személyileg.¹

Amint említettük, most van a konfirmálás ideje. A káté anyaga a már tanultak alapján, azokra való visszapillantás alapján állítandó össze és dolgozandó föl. Így a konfirmáció nem 6–8 hetes kurzus, egy könyv betanítása, hanem a vallásos nevelés koronája lesz. A ma még divatos és kinos deduktív módszer helyett az induktív módszert kell használnunk. Ez a föltétele a növendék aktív szerepének s öntudatos hitének.

E kor természetes vonása a szervezkedési hajlam. Az ifjú azt látja, tanulja a történelemből, hogy bizonyos célt elérni csak szervezett egyesülés útján lehet. Nagyon helyes tehát az ifjúsági egyesületek szervezése. Az egyesületnek vallásunk valamelyik nagy személyiségét kell maga elé állítania. Egy nagy személyiségnek, kinek nevét viseli az egyesület, az egyesület tagjaira gyakorolt suggestív hatása bámulatos. „Dávid Ferenc ifjúsági egyesület“ céltudatos szervezés és odaadó vezetés mellett igen áldásos lenne, az ifjúság vallásos érzületét fejlesztené, egyházunkhoz való ragaszkodását erősítené.

A szellemi fejlődés harmadik stádiumában a középiskola VII. VIII. oszt. a hit- és erkölcsan tárgyalásmódja szigorúan tudományos, kritikai megalapozású kell, hogy legyen, mert itt az ifjú már önálló ítéletet mondhat, kell hogy mondjon. Aktív szerephez kell juttatnunk. A nevelő csak segít neki, hogy önmaga felismerje Istent önmagában, mint élő kötelező valóságot s Jézus személyiségében, kité gyermekkorában az újszövetségi mondanakörben látott, most önmaga ismerje fel az örökkévaló emberideált, melyért a multban az emberiség jobbjai küzdöttek s mely mint életelv minket, mint Isten gyermekeit, ma is kötelez. Ez elv alapján, ennek birtokában meg fogja érteni az ifjú kötelességét Istennel, embertársaival, hazájával, egyházával s önmagával szemben.

¹ V. ö. a strassburgi teol. egyesület 1912-iki határozatával.

Igy nevelünk jó keresztényeket, hivatásuknak élö embereket, hü honfiakat, valläserkölcsi jellemeket, igazi unitáriusokat.

* * *

Elöire kitüzött feladatunkat tehetségünk szerint megoldván, dolgozatunk végére jutottunk. Láttuk, hogy a vallásos nevelés, söt általában a nevelés eszméje, célja a *személyiség, valläserkölcsi jellem*. Föbbs vonásaiban e célhoz vezetö utat is igyekeztünk kijelölni. Most még függelék képen kiegészítésül a nevelö személyérröl és a nevelést befolyásolö imponderabilitákröl fogunk röviden szölni. Az egész paedagogia e négy föttétel köröl forog: 1. Nevelési cél. 2. Nevelési eszköz (mód). 3. Nevelö és 4. Nevelendö.¹ A nevelés céljával s a cél megközellítésének módjával dolgozatunk két förszében foglalkoztunk. Arra a kérdésre, hogy ki a nevelendö, egy mondatban Schneller Istvánnal azt feleljük, hogy nevelendö minden kiskorú egyén a saját tökéletesbülése és az emberi nem elöhaladása érdekében.² A teljesség okáért még a nevelö személyérröl kell szölanunk.

1. A nevelö.

A nevelö első kötelessége, hogy a *személyiség* csiráját a gyermek lelkében felismerje, megkeresse. Minden önzö vágyról lemondva, önmagáról szinte meg is feledkezve, el kell mélyednie a gyermeki lélek mélységes titkaiban, meg kell ismernie annak természetét s a családi szellemnek és társadalmi környezetnek nagy hatását, hogy így megtalálja abban azt a föltétlen értékü tényezöt, melyet a gondviselés az emberiség fejlődésére való tekintettel teremtett s melyet a nevelönek *személyiséggé* kell fejlesztenie. Tanügyi útatisítások, didaktikai szabályok erre nem elegendök. Csakis a keresztény szeretet szellemétöl egész lényében áthatott, igazán hivatásának élö személyiség tudja ezt megtenni. Elötte, egész lényéböl kisugárzó szeretet elött megnyílnak a gyermek lelkének titkai.

Hangsúlyozzuk, hogy minden nevelönek a nevelési cél megtestesülése kell, hogy legyen. A nevelendönek látnia kell nevelöjében azt az eszményt, mely felé az öt vezetni akarja. Csak nemes

¹ Schneller: „Neveléstani jegyzet“ és Dittes Fr.: „A nevelés és oktatás története.“ Ford.: Hofman Mör.

² V. ö. Kis Elek: „A személyiség paedagogikájának alaptényezöiröl“ 42. 1.

érület ébreszthet nemes érületet. Csak valláserkölcsi jellem nevelhet valláserkölcsi jellemet. Csak a személyiség magaslatán álló emelhet fel másokat is a személyiség magaslatára. Oly nevelőkre van tehát szükség, kik munkájukat nem hivatalnak, tehát nem csupán kenyérkeresetnek, hanem Isten által részükre előírt, életüknek alapját képező hivatásnak tekintik. Ne csak a tanítási órákon igyekezzenek feladatukat elvégezni, mint a hivatalnok az úgynevezett hivatalos órákon, hanem Istentől nyert legjobb képességükkel, minden erejükkel forrjanak össze a hivatással. Hivatásszerű munkát bizonyos órákra szorítani nem lehet. Lefoglalja az a nevelőnek minden idejét s erejét. E munkában a nevelő és nevelendő között szeretetteljes; mondhatni atyai viszony fejlődik ki s a nevelő előtt megnyílik a nevelendő egész lelke. Nem lesz ott titok, tudja hibáját és erényét, tudja, hogy mit kell kigyomlálni és mit kell öntözgetni. Az élénk kölcsönhatásban a szeretettől lelkesülő munka hasonló munkára inspirál, személyiség hatása alatt személyiség fejlődik.

Az egyoldalú intellectualismus bűnéül tudjuk be, hogy sok esetben a nevelők oly hivatalnokoknak képzelik magukat, kiknek az iskolai köteles tanítási órákon kívül a tanulókkal semmi közük, semmi céljuk nem lehet. Az intellectualis irány ugyanis a nevelői oktatást s általában a nevelést a tanítási órákra szorítja, mert — mondják — ezeken közölhetők mindazok a képzetek, kialakítható az a gondolatvilág, melyen az erkölcsi jellem alapul. Ez a Herbart-féle szerencsétlen psychologia paedagogiai érvényesülése.

Nem tagadjuk a Herbart által hangsúlyozott didaktikai elem nevelő értékét, de Lindével mi is állítjuk, hogy a nevelő személyisége az igazi nevelő tényező.¹ S igazat adunk Waitz hasonló értelmű állításának: „Bármit is mondjunk a nevelő oktatásról: az oktatásnak ethikai hatása mégis jórészt nem a tananyagtól, sem pedig a módszertől, hanem a nevelő személyiségétől függ.”²

2. Az imponderabiliák.

A gyermeki lélek természetét, rövidesen bár, ismertettük. Lényegesen befolyásolják azt az úgynevezett imponderabiliák, melyekkel a nevelőnek számolnia kell. Ezekre nálunk először Eötvös hívta

¹ Pers. paed. 12. l.

² Allgemeine Paed. 327. l.

fel a figyelmet. A családi szellem: családi tradíció, családi szokás, családi érzet nagy hatalma által lelkében mélyen befolyásolva jön a gyermek az iskolába. S ha ezekkel a nevelő nem számol, eredményre alig számíthat.¹ A család keretein kívül a társadalmi környezet is nagy s még eddig kevésbé értékelt hatást gyakorol a gyermek lelkére. „A gyermek erényei, a gyermek bűnei egyszersmind a társadalom, a környezet erényei és bűnei.“ (Schneller). Sőt nem csak a gyermek, hanem a felnőtt ember is annyira hatása alatt áll társadalmi környezetének, hogy bizonyos bűnök egyenesen abból magyarázhatók.²

Az imponderabiliák, mint levegő körülfogják, öntudatlanul is befolyásolják a gyermeket s hatásuk jóval intenzívebb, mint akár az öntudatos oktatásé, képzetadásé, ha mindjárt a Herbart-féle módszer művészetével történik is az. A gyermek lelkében, a tudat alatt egy objectív jellemet alakítanak ki. A nevelőnek e tudat alatti világba is be kell pillantania. Az imponderabiliák hatását felismernie és érvényesítenie kell.

¹ Kivánatos tehát, hogy a család és iskola közt minél élénkebb kapcsolat legyen.

² Innen az, hogy a modern törvénykezés nem megtorolni, hanem javítani akar.

Unitárius irodalmi kör.

Irta: Vári Albert.

Általános a panasz, hogy egyházi irodalmunk pang, hogy íróinknak nincsen elég témája, hogy meglevő irodalmunknak nincsen határozott iránya, hanem az egyes, szórványosan megjelenő írók ötlete szerint ingadozik. Szóval újabb és újabb hangok emelkednek amiatt, hogy az a kiícses bányá, amelyet mi unitárizmus néven örököltünk sokat szenvedett elődeinktől, ma nincsen kellően kiaknázva, hogy mi magunk gyönyörködünk annak fényében, de a gyertyát véka alatt rejtegetjük s annak áldásait másokkal közölni nem tudjuk. Pedig ma nem állanak útunkban a hatalom fegyverei, nem fojtja torkunkon a szót az üldöztetés félelme s nem nyomja el hangunkat az elnyomatás veszedelme. Egyéniségünk kifejtésének, erőnk megmutatásának s szellemünk ápolásának az útjában külső akadályok nem állanak. Létfogosultságunk csak akkor van, ha önálló, egyéni életet tudunk élni. Az idegen szellemből való táplálkozás csak olyan, mint az injekció, mely a beteg szervezet összeomlását késlelteti, de végképpen meg nem akadályozhatja. Azt pedig el nem hitethetjük magunkkal, hogy az unitárizmus magát túlélte, hogy nem fejlődésképes, hogy benne nincsenek olyan csirák, amelyek kihajtva az emberiségnek gyümölcsöt termelhetnének. Hiszen ez a XVI. százbeli reformációnak a legfiatalabb hajtása, mely életképességéről a történelem ítélőszéke előtt oly fényes bizonyosságot tett. A kereszténység fejlődésének útja csak ez irányban vezethet. Benne olyan értékek vannak, amelyeket az ember soha sem nélkülözhet. Azokat a járulékokat, melyeket a különböző korok csatoltak a jézusi kereszténységhez s amelyek azt eredeti tisztaságából kivetköztették, az unitárizmus a józan ész fényénél lenyesegette. De azokat az ősi elemeket, amelyek minden vallásnak a lényeges alkotó részét teszik, nagy gonddal megőrizte. Nem nemzeti, hanem egyetemes vallás, ámbár a magyar unitárius egyház a nemzeti ideáloknak minden fenntartás nélkül a legbuzgóbb mun-